

ИСЛАМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САНА ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

¹А. Алтайқызы, ²Л.Н. Тоқтарбекова

АҢДАТПА

Бұл мақала ислам құндылықтары жүйесіндегі экологиялық сананың ерекшеліктерін зерттейді. Ислам құндылықтары адам өмірінің кең ауқымын, оның ішінде табиғат пен қоршаған ортаға деген көзқарасты қамтиды. Мақалада исламдық ілімдерден туындайтын ислам экологиясының негізгі қағидалары талданып, мұсылман қауымындағы экологиялық сана тәжірибесі қарастырылған. Зерттеу әдістемесі Құран және Хадис сияқты исламдық дереккөздерді талдауды, сондай-ақ экологиялық этика және ислам туралы академиялық еңбектерді қамтиды.

Түйін сөздер: экологиялық сана, ислам, ислам мәдениеті, экологиялық этика, табиғат, ислам құндылықтары.

^{1,2}ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Л.Н. Тоқтарбекова,
lauratoktarbekova@gmail.com

Мақаланың сілтемесі:

Алтайқызы А.,
Тоқтарбекова Л.Н.
Ислам құндылықтары
жүйесіндегі экологиялық
сана ерекшеліктері // Адам
әлемі. – 2023. – №2 (96).
– Б. 152-158.

Бұл мақала ҚР БҒМ ҒК-нің қаржыландыру аясында АР14870599 «Халал феномені және зайырлы мемлекеттердегі экологиялық сананың қалыптасуы: салыстырмалы талдау» жобасы бойынша әзірленді.

Особенности экологического сознания в системе исламских ценностей

Аннотация. Данная статья исследует особенности экологического сознания в рамках системы исламских ценностей. Исламские ценности охватывают широкий спектр аспектов человеческой жизни, включая отношение к природе и окружающей среде. В статье производится анализ основных принципов исламской экологии, вытекающих из исламского учения, и рассматривается практика экологического сознания в мусульманской общине. Методология исследования включает анализ исламских источников, таких как Коран и хадисы, а также академические работы, посвященные экологической этике и исламу.

Ключевые слова: экологическое сознание, ислам, исламская культура, экологическая этика, природа, исламские ценности.

Peculiarities of Ecological Consciousness in the System of Islamic Values

Abstract. This article explores the features of ecological consciousness within the framework of the system of Islamic values. Islamic values cover a wide range of aspects of human life, including attitudes towards nature and the environment. The article analyzes the basic principles of Islamic ecology, arising from Islamic teachings, and examines the practice of ecological consciousness in the Muslim community. The research methodology includes an analysis of Islamic sources such as the Quran and Hadith, as well as academic works on environmental ethics and Islam.

Key words: Ecological Consciousness, Islam, Islamic Culture, Ecological Ethics, Nature, Islamic Values.

Kіpіcne

Экологиялық сана қазіргі қоғамда маңызды рөл атқарады, өйткені жаһандық экологиялық проблемалар адамзат үшін барған сайын өткір мәселеге айналуға. Табиғатты құрметтемеу және қоршаған ортаға қолайсыз әсер ету климаттың өзгеруіне, биологиялық әртүрліліктің жоғалуына, су мен ауа ресурстарының ластануына және басқа да ауыр зардаптарға әкеледі.

Діни жүйелер мен құндылықтар адамдардың қоршаған ортаға және табиғатқа деген көзқарасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Діндер адамдардың мінез-құлқы мен дүниетанымына елеулі әсер ете алатын нормалардың, құндылықтардың және этикалық принциптердің жиынтығын ұсынады. Осы тұрғыдан алғанда әлемдегі ең ірі діни ағымдардың бірі саналатын исламның исламдық этика мен ілімге негізделген экологиялық сананың бірегей ерекшеліктері бар.

Ислам – діни жүйе ғана емес, сонымен бірге мұсылман өмірінің барлық салаларын қамтитын ауқымды әлеуметтік-мәдени және өркениеттік дәстүр. Исламда табиғат Алланың берген сыйы ретінде қарастырылып, мұсылмандарға бұл сыйға мұқият қарауды бұйырған. Ислам діні Құран Кәрім мен пайғамбарлық дәстүрлерге (хадистерге) сүйене отырып, өз ізбасарларын жерді басқару және қоршаған ортаны қорғау үшін Алланың алдында жауап беруге [1] шақырады. Ислам дінінде адамды Алла Тағала жер бетіне орынбасар етіп тағайындап, оны бағып-қағуға міндетті деген ұғым бар. Бұл тұжырымдама болашақ ұрпақ үшін табиғаттың тұрақтылығы мен сақталуын қамтамасыз ету үшін мұсылмандар табиғи ресурстарды қалыпты және әділетті түрде пайдалануы керек дегенді білдіреді.

Ислам этикасы мен ілімі аясында мұсылмандардың экологиялық санасы қалыптасады. Ол әділдік, ынтымақтастық, жауапкершілік және жинақтылық сияқты құндылықтарға негізделген. Исламдағы экологиялық сана адам мен табиғаттың арақатынасын түсінуді, табиғаттың құдайлық бастауын тану мен оның ресурстарын ұқыпты пайдалану қажеттілігін

қамтиды. Осылайша, ислам құндылықтары мен ілімдері мұсылмандардың экологиялық санасының қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді. Ислам экологиясы этикалық принциптерге және табиғатты құрметтеуге негізделген экологиялық мәселелерді шешуге ерекше көзқарас ұсынады. Осы экологиялық сананың ерекшеліктерін және оның мұсылман қоғамдастығындағы рөлін зерттеу діни құндылықтар мен экологиялық мінез-құлық арасындағы байланысты тереңірек түсінуге, сондай-ақ ислам контекстінде тұрақты дамудың жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Әдіснама

Ислам құндылықтары жүйесіндегі экологиялық сананың ерекшеліктерін зерттеу үшін пәнаралық тәсіл қолданылды. Зерттеуде ислами дереккөздерге, соның ішінде Құран Кәрім мен пайғамбарлық дәстүрлерге (хадис) талдау жасалды. Экологиялық этика және ислам туралы академиялық еңбектер мен ғылыми зерттеулер де пайдаланылды. Бұл көзқарас исламның мұсылмандардың экологиялық санасы мен тәжірибесіне әсерін терең түсінуге мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім

Ислам құндылықтары табиғат пен қоршаған ортаға қамқорлық жасаудың маңыздылығын көрсетеді. Ислам экологиясы әлемді жаратушы және сақтаушы ретіндегі Құдай туралы ілімнен туындайды. Жердің қамқоршылары (халифалары) ұғымы адамның жер бетіндегі Алла Тағаланың уәзірі және табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауға жауапты екендігін жеткізеді. Құранда табиғаттың сұлулығы мен үйлесімділігіне, сондай-ақ жануарлар мен өсімдіктерге орынсыз зиян келтіруге тыйым салатын көптеген аяттар бар.

Табиғаттың сұлулығы мен үйлесімділігін, сондай-ақ жануарлар мен өсімдіктерге қажетсіз зиян келтіруге тыйым салатын Құран аяттарынан мысал келтірейік:

«Күдіксіз көктер мен жердің жаратылуында, түн мен күннің ауысуында,

адам баласына пайдалы нәрселермен теңізде жүрген кемеде және Алланың көктен жаңбыр жаудырып, жер өлгеннен кейін онымен жандандыруында әрі онда әр түрлі хайуанды таратуында, желдерді және көк пен жердің арасындағы бағынышты бұлтты басқаруында әлбетте ойлаған елге (Алланың барлығы, бірлігіне) белгілер бар» [2, Бақара сүресі]. «Жердегі жүрген жандық және қанатымен ұшқан құс; (жаратылу, көректену, өмір және өлімде) сендер құсаған топтықтар. Жазуда еш нәрседен кенде етпедік. Сонан соң олар Раббыларының алдына жиналады» [2, Ән'ам сүресі].

Ислам этикасы мен тағылымы мұсылмандардың экологиялық санасында көрініс тапқан бірқатар қағидаларды қамтиды. Сондай қағидалардың бірі – адам мен табиғат арасындағы тепе-теңдік пен үйлесімділікті білдіретін ұстамдылық – «мизан» [3] идеясы. Мұсылмандар табиғи ресурстарды ысырапсыз пайдалану мен пайдаланудан аулақ болып, әділ және қалыпты пайдалануға шақырылады.

Ислам мәдениетінде экологиялық сана мұсылмандардың күнделікті тәжірибесінде көрінеді. Көптеген мұсылмандар энергияны үнемдеу, суды үнемдеу және ресурстарды тұрақты пайдалану принциптерін ұстанады. Сондай-ақ олар табиғатты қорғау бастамаларына белсене атсалысып, қоршаған ортаны тазартуға, ағаш отырғызуға бағытталған қайырымдылық шараларын өткізуде. Кейбір ислам елдерінде биоәртүрлілікті сақтау үшін қорықтар құрылуда.

Дегенмен, климаттың өзгеруі, ластануы және табиғи ресурстардың сарқылуы сияқты қазіргі экологиялық мәселелер исламдық экологиялық сана үшін жаңа міндеттер тудырады. Мұсылман қауымы бұл мәселелерге қарсы тұру үшін белсенді қдамдар жасау қажеттігін мойындайды. Мұсылман қауымы ішінде мұсылмандарға заманауи экологиялық проблемаларға бейімделуге және оларды шешуге жауапкершілікпен қатысуға көмектесетін экологиялық пәтуалар (құқықтық пікірлер) мен нұсқаулар белсенді түрде әзірленуде. Исламдық ұйымдар мен ғалымдар тұрақты тәжірибелер мен стра-

тегияларды әзірлеу және енгізу үшін халықаралық экологиялық ұйымдармен ынтымақтасады. Ынтымақтастық нақты бастамалар мен жобаларға байланысты өзгеруі мүмкін.

Исламдық ұйымдар мен ғалымдардың халықаралық экологиялық ұйымдармен тұрақты тәжірибелер мен стратегияларды әзірлеу және енгізу бойынша ынтымақтастығы аясында бірнеше ұйымды атап өтуге болады:

- Экология және қоршаған орта ғылымдарының исламдық қоры (IFEES – Islamic Foundation for Ecology and Environmental Sciences) [4] – 1986 жылы негізі қаланған ұйым, ол ислам экологиясы мен табиғатты қорғауға бағытталған. IFEES әртүрлі халықаралық экологиялық ұйымдармен ынтымақтасады және экология және ислам саласында зерттеулер жүргізеді.

- Діндер және табиғатты қорғау альянсы (ARC – Alliance of Religions and Conservation) [5] – қоршаған ортаны қорғау мақсатында әртүрлі діни бірлестіктердің, соның ішінде исламның ынтымақтастығына ықпал ететін ұйым. ARC халықаралық экологиялық ұйымдармен, үкіметтермен және басқа да мүдделі тараптармен ынтымақтасады.

- Дүниежүзі бойынша исламдық көмек (Islamic Relief Worldwide) [6] – қоршаған ортаны қорғау және табиғатты қорғау бастамаларына белсенді қатысатын халықаралық гуманитарлық ұйым. Ол тұрақты даму және климаттың өзгеруі бағдарламаларын әзірлеу және жүзеге асыру үшін басқа қоршаған ортаны қорғау ұйымдарымен ынтымақтасады.

- Ислам білім, ғылым және мәдениет ұйымы (ISESCO – Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization) [7] – Ислам әлеміндегі ғылыми және білім беру бағдарламаларымен айналысатын халықаралық ұйым. ISESCO экология және табиғатты қорғау саласындағы зерттеулерге қолдау көрсетеді және тұрақты даму стратегияларын әзірлеу үшін халықаралық экологиялық ұйымдармен ынтымақтасады.

Жалпы дін мен исламдағы экологиялық сана және құндылықтар туралы әртүрлі ғалымдардың тұжырымдары бар. Мәселен:

(1) Сейед Хоссейн Насрдың 1996 жылы жарық көрген «Дін және табиғат тәртібі (Religion and the Order of Nature)» [8] кітабы табиғат пен қоршаған ортаға қатысты діннің рөлін зерттеу болып табылады. Сейед Хоссейн Насрдың еңбегі дін мен табиғаттың қарым-қатынасы туралы іргелі зерттеуді ұсынады, діннің экологиялық контексттегі рөлін зерттейді, діни және экологиялық қоғамдар арасындағы ынтымақтастықтың жаңа жолдарын ұсынады. Бұл кітапта автор бірнеше негізгі тезистерді анықтайды:

- Табиғат туралы діни түсінік: Наср діндердің, әсіресе дәстүрлі діндердің табиғат туралы терең және құнды түсінігі бар екенін дәлелдейді. Ол діни ілімдер мен мәтіндерде табиғатқа ерекше көзқарас ұсынып, оның құдайлық бастауы мен қасиетті мәні бар екенін алға тартады.

- Экологиялық дағдарыс және дін: Автор экологиялық дағдарысты талдап, экологиялық шешімдерді әзірлеуде діни көзқарастарды қосуға шақырады. Ол діни ілімдер тұрақты тәжірибелер мен стратегияларды әзірлеу үшін негіз бола алады, сондай-ақ адамдарды табиғатқа қамқорлық жасауға шабыттандырады деп болжайды.

- Дін және табиғатпен үйлесімділік: Наср адам мен табиғат арасында үйлесімді қарым-қатынас орнатудың маңыздылығын атап көрсетеді. Ол діни ілімдер мен рухани тәжірибелердің адамдарға табиғатпен қайта қосылуға және оны қорғау жауапкершілігін алуға қалай көмектесетінін талқылайды.

- Дінаралық диалог және экология: Кітап сонымен қатар экология саласындағы әртүрлі діни дәстүрлер арасындағы қарқынды өзара әрекеттесу қажеттілігін көтереді. Наср қоршаған ортаны сақтауға бағытталған ортақ құндылықтар мен стратегияларды дамыту үшін дінаралық диалогтың мүмкіндіктері мен маңыздылығын қарастырады.

Сейед Хоссейн Насрдың осы бағыттағы басқа да бірқатар еңбектері бар – «Адам мен табиғаттың кездесуі: қазіргі адамның рухани дағдарысы (The Encounter of Man and Nature: The Spiritual Crisis of Modern Man)» [9], «Адам және табиғат: қазіргі заманғы адамдағы

рухани дағдарыс (Man and Nature: The Spiritual Crisis in Modern Man)» [10].

(2) Ричард Фольцтің 2002 жылы жарық көрген «Дүниетанымдар, дін және қоршаған орта: жаһандық антология (Worldviews, Religion, and the Environment: A Global Anthology)» [11] дүниетаным, дін және қоршаған орта арасындағы қарым-қатынасты зерттейтін эсселер мен мәтіндер жинағы. Кітаптың жалпы мақсаты – қоршаған ортаға қатысты діни және идеологиялық көзқарастардың әртүрлілігін көрсету және олардың экологиялық сана мен тұрақты даму үшін маңыздылығын көрсету. Бұл кітаптағы негізгі тұжырымдар:

- Діни және дүниетанымдық көзқарастар: Фольц әртүрлі діни дәстүрлер мен дүниетанымдық көзқарастарды талдайды, олардың табиғат пен қоршаған ортаға деген көзқарастарын зерттейді. Ол әртүрлі нанымдар мен философиялардың біздің табиғат туралы түсінігімізді қалай қалыптастыратынына және онымен қарым-қатынасымызды анықтайтынына назар аударады.

- Дін және экология: Автор діни ілімдер мен наным-сенімдердің экологиялық сана мен жауапкершілікті дамыту үшін қажет екенін айтады. Ол діни дәстүрлердің адамдарды табиғатқа қамқорлық жасауға және экологиялық мәселелерді шешуге қалай шабыттандыратынын зерттейді.

- Діндердің экологиялық мұрасы: Фольц қоршаған ортаға деген көзқарасты қалыптастырудағы діндердің тарихи және мәдени әсерін қарастырады. Ол діни мәтіндердің, рәсімдер мен тәжірибелердің әртүрлі мәдениеттер мен қоғамдардағы табиғатқа деген көзқарасына қалай әсер ететінін зерттейді.

- Дін және экологиялық қозғалыстар: Автор діни дәстүрлердің экологиялық қозғалыстармен және ұйымдармен өзара байланысын қарастырады. Ол экологиялық құндылықтарды, этика мен әрекеттерді қалыптастырудағы діннің рөлін, сондай-ақ діни және экологиялық қауымдастықтар арасындағы ынтымақтастық мүмкіндіктерін талдайды.

- Жаһандық көзқарастар: Фольц дін мен қоршаған орта арасындағы

қарым-қатынасты зерттеуде жаһандық өлшемнің маңыздылығын атап көрсетеді. Ол дүние жүзіндегі мысалдар мен тәжірибелерге сүйене отырып, әртүрлі мәдени контексттер мен дүниетанымдарды зерттейді.

(3) Розмари Хэнкоктың «Ислами экологизм: АҚШ пен Ұлыбританиядағы белсенділік (Islamic Environmentalism: Activism in the United States and Great Britain)» [12] еңбегі АҚШ пен Ұлыбританиядағы исламдық қауымдастықтардың экологиялық белсенділігін зерттейді. Автор экологиялық және тұрақты бастамаларды қолдау мен жүзеге асырудағы ислам құндылықтарының, принциптері мен ұйымдарының рөлін талдайды.

(4) «Ислам және тұрақты даму: жаңа көзқарастар (Islam and Sustainable Development: New Worldviews)» [13] кітабында Оде әл-Джаюси тұрақтылықтың әлеуметтік, адами және экономикалық өлшемдерін исламдық тұрғыдан қарастырады. Сондай-ақ ол тұтынушылық пен қалдықтарды өндіруден тыс жақсы өмірді қайта анықтайтын жаңа тұрақтылық парадигмасын қолдау үшін инновацияларды, білім жүйесін құруды және дамытуды ынталандыратын білім беру мәселесін қарастырады. Кітапта келесі негізгі ойлар айтылады:

- Тұрақты дамуға исламдық көзқарас: Автор тұрақты дамуға негіз бола алатын исламдық принциптер мен құндылықтарды талдайды. Ол Құдай алдындағы жауапкершілік, табиғи ресурстарды пайдаланудағы үнемділік пен теңгерімділік ұғымдарын, сонымен қатар қоршаған ортаны сақтаудағы адамның рөлін түсінуді қарастырады.

- Ислам және мәдени әртүрлілік: Автор мәдени әртүрліліктің маңыздылығына тоқталып, әртүрлі мәдениеттерге құрмет пен табиғатты сақтауды қамтитын ислами парадигманы қабылдауға шақырады. Ол әртүрлілік ислам құндылықтарының бір қыры екенін және тұрақты дамуға ықпал ете алатынын атап өтті.

- Жаһандық және жергілікті бағыттар: Автор жаһандық және жергілікті бағыттарды ескеретін тұрақты дамуға кешенді тәсілді ұсынады. Ол тұрақтылыққа қол жеткізу үшін әртүрлі дең-

гейлер – жеке адамнан жаһандық деңгейге дейін ынтымақтастық пен өзара әрекеттесу маңыздылығын атап көрсетеді.

- Білім берудің рөлі: Автор экологиялық сананы қалыптастыруда және тұрақты дамуға бағытталған жаңа идеялар мен тәжірибелерді дамытуда білім берудің маңыздылығын қарастырады. Ол саладағы инновациялар мен білімге тарту үшін ислам құндылықтары мен қағидаларын білім беру бағдарламаларына енгізу қажеттігін атап көрсетеді.

(5) Ричард С. Фольц, Фредерик М. Денни және Азизан Бахаруддиннің «Ислам және экология: тапсырылған сенім (Islam and Ecology: A Bestowed Trust)» [14] атты еңбегі ислам контекстіндегі экология тақырыбын қарастырады. Кітапта әртүрлі авторлар жазған әртүрлі тараулар бар, сондықтан әр автор өз тезистерін алға тартады. Төменде авторлардың әрқайсысының негізгі тезистеріне шолу берілген:

Ричард Фольц:

- Ислам мен экологияның өзара әрекеттесуі: Ислам сенімі мен ондағы әлем туралы идеялардың қоршаған ортаға және табиғи ресурстарға деген көзқарасқа қалай әсер ететінін зерттейді.

- Исламдық экологиялық этиканың рөлі: Қоршаған ортаны қорғауға және тұрақты дамуға қатысты исламның негізгі принциптері мен құндылықтарын талдайды.

Фредерик М. Денни:

- Ислам дәстүріндегі экология: Исламның табиғат пен қоршаған ортаға қалай қарайтынын түсіну үшін дәстүрлі ислам мәтіндері мен дереккөздерін зерттейді.

- Адамның Алланың алдындағы жауапкершілігі: Ол ислам сенімі мен іліміне сүйене отырып, адамның табиғатты қорғаушы және қамқоршы ретіндегі рөлін талқылайды.

Азизан Бахаруддин:

- Әйелдер және қоршаған орта: Ол әйелдердің ислам қоғамындағы орны мен олардың қоршаған ортаны қорғауға қосқан үлесі арасындағы байланысты зерттейді.

- Білім беру мен ағартушылықтың рөлі: Ол тұрақты дамуға қол жеткізу үшін мұсылман қауымы арасында эко-

логиялық мәселелер туралы білім беру және хабардар болу қажеттілігін айтады.

Жалпы Ислам дүниетанымында мұсылмандардың санасына әсер ету арқылы экологиялық мәселелерді реттеуге көмектесе алатын құндылықтар жүйесі бар. Бұл көзқарасты дәлелдеу үшін хадистерге жүгінуге болады. Қоршаған ортамен байланысты адамзаттың бүгінгі үлкен проблемасы – жаһандық климаттың жылуы. Бұл мәселені шешудің маңызды жолдарының бірі – ағаш өсіру, жерді көгалдандыру. Исламда Мұхаммед Пайғамбар жер өңдеуге барлық мұсылмандарды шақырды. Бұл туралы мағыналы хадис бар. Алла Елшісі: «Егер бір мұсылман көшет ексе немесе егіс егіп, одан адам, жануар немесе басқа біреу дәм татқан болса, ол оған садақа болады» (Имам Мүслім) [15]. Кімде-кім көшеттен жесе, мейлі ол жәндік болсын, мейлі құс болсын немесе олар қандай да бір пайда көрсе, егінші Алла Тағаланың алдында садақа жазылады. Мұның жалпы барлығына пайдасы бар.

Хадистерда Пайғамбардың жеке өзі ағаш отырғызғандығы белгілі. Ол өз қолымен Салман әл-Фарисиге 200 пальма ағашын отырғызғаны айтылады. Пайғамбар зекет ретінде Мәдинада бақтарды қалдырды. Мәдина тұрғындары осы өсімдіктің игілігін көріп, жемісін жеді. Сонымен қатар Пайғамбар өсімдіктер мен ормандарды кесуге қатаң тыйым салған. Пайғамбар тіпті соғыс жағдайында да ағаш кесуге тыйым салған. Пайғамбар сахабаларға жауды жеңуге көмектесе де ағаш кесуді болмайды деп өсиет етеді. Мысалы, хадистердің бірінде былай айтылған: «Ағаш кескеннің басын Аллаһ тозаққа жібереді» (хафиз әл-Байхаки) [15]. Бұдан бөлек, басқа да хадистерде табиғатты аялап, ысырап етуден тыйып, табиғатты қорғауға шақырады. Олар Ислам өз ізбасарларын табиғатты сақтауға шақыратын экологиялық жауапкершілікті көрсетеді.

Қорытынды

Осылайша, исламдық экологиялық сана ислам дінінің бірегей құндылықтары мен қағидаларына негізделген. Ол мұсылмандарды табиғи ресурстарды ұқыпты пайдалануға, қоршаған орта-

ны сақтауға және қазіргі экологиялық мәселелерді шешу үшін белсенді шаралар қабылдауға шақырады. Ислам экологиясы ислам контекстінде тұрақты дамуға қол жеткізу үшін құнды принциптер мен нұсқауларды ұсынады.

Ислам құндылықтары мен ілімдері мұсылмандардың экологиялық санасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Ислам экологиясы Алланың алдындағы жауапкершілік пен табиғатты құрметтеу қағидаларына сүйене отырып, мұсылмандарды ресурстарды тұрақты пайдалануға және қоршаған ортаны қорғауға шақырады. Дегенмен, заманауи экологиялық міндеттерді шешу бүкіл әлем қауымдастығының, соның ішінде мұсылман қауымының ынтымақтастығы мен күш-жігерін қажет етеді. Исламдық этика мен ілімдерге негізделген заманауи көзқарастарды дамыту, сондай-ақ мұсылмандарды экологиялық бастамаларға белсенді тарту планетамыздың тұрақты болашағын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқара алады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Гусейнова Ж.О. Экологические проблемы в исламской теологии // *Религия и экология*. – 2009. – № 4. – С. 235-241.
- 2 Құран Кәрім.
- 3 Khalid F.M. The Encyclopedia of Religion and Nature. – Continuum, 2010. – P. 879-883.
- 4 About IFEEES/EcolIslam // [Электронды ресурс] URL: <https://www.ifees.org.uk/> (Қаралған күні: 04.06.2023)
- 5 Alliance of Religions and Conservation // [Электронды ресурс] URL: http://www.arcworld.org/about_ARC.html (Қаралған күні: 04.06.2023)
- 6 Islamic Relief Worldwide // [Электронды ресурс] URL: <https://islamic-relief.org/about-us/> (Қаралған күні: 06.06.2023)
- 7 Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization // [Электронды ресурс] URL: <https://icesco.org/en/> (Қаралған күні: 06.06.2023)
- 8 Nasr S.H. Religion and the Order of Nature. – Oxford University Press, 1996. – 320 p.
- 9 Nasr S.H. Man and Nature: The Spiritual Crisis in Modern Man. – Harvard University Press, 2013. – 151 p.
- 10 Nasr S.H. Man and Nature: The Spiritual Crisis in Modern Man. – Kazi Publications, 2007. – 151 p.
- 11 Foltz R.C. Worldviews, Religion, and the

Environment: A Global Anthology. – Thomson Wadsworth, 2002. – 620 p.

12 Hancock R. Islamic Environmentalism Activism in the United States and Great Britain. – Routledge, 2019. – 172 p.

13 Al-Jayyousi O.R. Islam and Sustainable Development: New Worldviews. – Gower, 2016. – 216 p.

14 Foltz R.C., Denny F.M., Baharuddin A.H. Islam and Ecology: A Bestowed Trust. – Center for the Study of World Religions, 2003. – 624 p.

15 Абдулаев М.-А. Охрана окружающей среды и растительности // [Электронды ресурсы] URL: <https://islam.ru/content/veroeshenie/43293> (Қаралған күні: 06.06.2023)

Transliteration

1 Gusejnova ZH.O. Ekologicheskie problemy v islamskoj teologii [Environmental issues in Islamic theology] // *Religiya i ekologiya*. – 2009. – № 4. – S. 235-241. (in Russ)

2 Quran Karim [Holy Quran]. (in Kaz)

3 Khalid F.M. The Encyclopedia of Religion and Nature. – Continuum, 2010. – P. 879-883.

4 About IFEES/Ecolslam // [Elektronny resurs] URL: <https://www.ifees.org.uk/> (Qaralghan kuni: 04.06.2023)

5 Alliance of Religions and Conservation // [Elektronny resurs] URL: http://www.arcworld.org/about_ARC.html (Qaralghan kuni: 04.06.2023)

6 Islamic Relief Worldwide // [Elektronny resurs] URL: <https://islamic-relief.org/about-us/> (Qaralghan kuni: 06.06.2023)

7 Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization // [Elektronny resurs] URL: <https://icesco.org/en/> (Qaralghan kuni: 06.06.2023)

8 Nasr S.H. Religion and the Order of Nature. – Oxford University Press, 1996. – 320 p.

9 Nasr S.H. Man and Nature: The Spiritual Crisis in Modern Man. – Harvard University Press, 2013. – 151 p.

10 Nasr S.H. Man and Nature: The Spiritual Crisis in Modern Man. – Kazi Publications, 2007. – 151 p.

11 Foltz R.C. Worldviews, Religion, and the Environment: A Global Anthology. – Thomson Wadsworth, 2002. – 620 p.

12 Hancock R. Islamic Environmentalism Activism in the United States and Great Britain. – Routledge, 2019. – 172 p.

13 Al-Jayyousi O.R. Islam and Sustainable Development: New Worldviews. – Gower, 2016. – 216 p.

14 Foltz R.C., Denny F.M., Baharuddin A.H. Islam and Ecology: A Bestowed Trust. – Center for the Study of World Religions, 2003. – 624 p.

15 Abdulaev M.-A. Ohrana okruzhayushchej sredy i rastitel'nosti [Environmental and Vegetation Protection] // [Elektronny resurs] URL: <https://islam.ru/content/veroeshenie/43293> (Qaralghan kuni: 06.06.2023) (in Russ)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Айкерім Алтайқызы жетекші ғылыми қызметкер, PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: aikerim.altaiqyzy@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9689-4592>

Лаура Ниязбековна Тоқтарбекова жетекші ғылыми қызметкер, PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: lauratoktarbekova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4063-8255>

Айкерім Алтайқызы ведущий научный сотрудник, PhD, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: aikerim.altaiqyzy@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9689-4592>

Лаура Ниязбековна Тоқтарбекова ведущий научный сотрудник, PhD, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: lauratoktarbekova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4063-8255>

Aikerim Altaikyzy Leading Researcher, PhD, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: aikerim.altaiqyzy@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9689-4592>

Laura Toktarbekova Leading Researcher, PhD, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: lauratoktarbekova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4063-8255>